

KISS GÁBOR: RÉGI SZAVAK KISSZÓTÁRA; KIHALT SZAVAK KISSZÓTÁRA;
ELVESZTETT SZAVAINK KISSZÓTÁRA. TINTA KÖNYVKIADÓ,
BUDAPEST, 2023; 2024; 2025.

Bodnár Ildikó: Egy szótártrilógia bemutatása

<https://doi.org/10.71157/upsz.2025.01-02.11>

„A halhatatlan szavak túléltek az embert és a történelmet.”

Kosztolányi Dezső: *Szokásmondások*¹

A *Tinta Könyvkiadó* 2023-ban, 2024-ben és 2025-ben – *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozat 91., 92. és 93. darabjaként – három kisszótárat bocsátott olvasói rendelkezésére, melyek a *Régi szavak kisszótára*, a *Kihalt szavak kisszótára* és az *Elvesztett szavaink kisszótára* címet viselik. A három kötetet maga a szerkesztő és a kiadó Kiss Gábor nevezi a harmadikként megjelent kötet előszavában többször is *szótártrilógiának*.

Mindhárom kötet második oldalán különböző szerzőktől származó mottót találunk, valamennyi a magyar nyelvről, illetve anyanyelvünk szavairól szól. A jelen írás számára mottóként magam is ezek közül választottam ki Kosztolányi Dezső egyik idézetét. Annak a Kosztolányi Dezsőnek a szavait, aki nemcsak a huszadik századi magyar líra és próza egyik legnagyobb mestere, nyelvművésze volt, de méltán nevezhető a magyar szavak és a szótárak szerelmesének is. A most bemutatandó szótárak megjelenése magában is igazolja a *szavak halhatatlanságáról* szóló mondat tartalmát; némelyik szavunk évszázadok hosszú sora óta velünk van.

A *trilógia* megnevezés leginkább művészi alkotások címében, illetve címének kísérőjeként jelenik meg, elsősorban regények, elbeszélő költemények, de akár drámák, filmek, zeneművek esetében is – szótártrilógiára azonban nem nagyon bukkanni a szakirodalomban. Ez érthető is: a szótárak a nyelvparoknak megfelelően leginkább párosával szoktak egy vagy két kötetben megjelenni, a nagy egynyelvű értelmező szótárak pedig a leggyakrabban háromnál jóval több kötetet vonulnak fel. A szótártrilógia ritka jelenség.

Miért említheti a szótárakat Kiss Gábor *trilógia* néven? A trilógiákat jellemzi a szerző azonossága és a cselekmény, a mese avagy egyszerűen a tartalom összekapcsolódása, folytonossága. Ezek azok az ismérvek, amelyek trilógiává teszik az egyébként a lábukon önállóan is megálló műveket. Nos, a fenti feltevések itt is teljesülnek. A szerző – jelen esetben a szótárszerkesztő – mindegyik szótár esetében Kiss Gábor. A tartalmi összekapcsolódás pedig már a művek címében és alcímében is kifejeződik. A *Régi szavak kisszótárának* alcíme: *A régi világ 3600 kihalt, kiveszőben lévő és nehezen érthető szavának*

¹ Ld.: Kosztolányi Dezső (1971): *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 51–53.

magyarázata diákoknak; a *Kihalt szavak kis-szótárát*: a *Nyelvünkől eltűnt* 7650 szó, *szójelentés és szókapcsolat magyarázata*, végül az *Elvesztett szavaink kisszótárának* címlapján ezt az alcímet olvassuk: *A magyar nyelvből évszázadok alatt eltűnt* 6250 szó és szójelentés magyarázata. A három munka címének és alcímének együttese egyaránt utal a kötetek összefüggésére, így teljesen jogos trilógiaként való bemutatásuk. Ugyanakkor a három kötet eltéréseket is mutat, amennyiben ívük a főként diákközönségnek szóló egyszerűbb megvalósítástól a tudományos elmélyültség magasabb fokán álló változatkig húzódik; a legigényesebb és legtöbb információt a harmadikként megjelent kötet nyújtja, amely utal a szavak eredetére is. Megmutatkozik ez még a harmadik kötet szócikkeinek terjedelmében is; egyik-másik közülük szinte minisszé, illetve nagyon gazdag szókapcsolatokban. Kiemelhetők ebből a szempontból a harmadik kötet *éh*, *jóg*, *komplár* és *titoknok* szavairól írottak. De még több magyarázattal találkozunk ott, ahol „csupán” a jelentések változtak meg, ott ugyanis még nagyobb szükség van kiegészítő információkra, ld.: a *falka*, a *szakasz*, a *szer*; a *tárgy*, a *tér* szavakról szóló szócikkeket.

Ami a szótárak szavait illeti, egy részük – főként a népnyelvi eredetűek – akár ma is lehetnének a magyar nyelv aktív szókincsének a részei, és egyes nyelvjárásokban valóban élnek is még, mint arról az *Új magyar tájszótár* 1–5. kötetei is tanúskodnak.² Így például a

hengerbuckáz(ik), *hengerbócoz* (93/84)³ szavakat az ott írottak szerint több nyelvjárásban ma is megtaláljuk (ÚMTsz., 2. k., 921.), mégpedig a köznyelvi *bukfencezik* értelemben. Igaz, újabban sok nyelvjárásforma mag is lassan a feledés homályába vész.

A jelen kötetekbe összegyűjtött szavak tehát ismét a szemünk előtt vannak, s előrebocsátom, hogy a nyelvbe való igazi „visszavezetésükre” talán érdemes lenne

felhasználásukkal novellát íratni, nyelvi játékokat, vetélkedőket kigondolni – biztosan

lennének érdeklődők. Mivel ezzel az írással nem kismértékben magyar szakos kollégáim érdeklődésére számítok, néhány felhasználási ötletet

az egyes szótárak ismertetésének a végén be is mutatok. A három kötetben együttesen 17500 szó található, minimális átfedéssel.

A RÉGI SZAVAK KISSZÓTÁRA

A munka alapjául a kiadó 2012-ben megjelent *Régi szavak szótára* című kötetét szolgált.⁴ *A magyar nyelv kézikönyvei* sorozat 25. tagjaként kiadott, igen gazdag szókincsű szótár 19 ezernél több szót és csaknem 27000 szómagyarázatot tartalmazott. Az új, leginkább diákoknak szánt 2023-as kötet maga is sok, összesen 3600, a régebbi korokban használt, és máig többé-kevésbé – leginkább egy mai felnőtt olvasó számára – ismerősnek tűnő szót tartalmaz. De a kötet fő címettjeinek, a diákoknak talán jóval kevésbé ismerősek ezek a

² B. Lőrinczy Éva (szerk.; 1979–2010): *Új magyar tájszótár* 1–5. Akadémiai, Budapest.

³ A szótártrilógia idézeteinek lelőhelyére vagy a 91-es, 92-es és 93-as kötetszámmal, vagy a fenti számok egyikének és a megfelelő oldalszámmal az együttesével utalok (91/55).

⁴ Kiss Gábor (2012): *Régi szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

egyik-másik közülük
szinte minisszé

szavak, mint az idősebb korosztálynak. Ha az *o* betűs szavak köréből pl. az *ocsú*, az *ojtás*, az *órakulcs* immár nem érthető, abban az életmódváltozásnak, a szavak hangalaki módosulásának és az utóbbi évtizedek rendkívül gyors technikai haladásának egyaránt szerepe van. Mindenképpen érdemes tehát éppen a diákoknak forgatniuk a szótárát.

Az *Előszó*ban arról olvashatunk, hogy *anyanyelvünk a legnagyobb hungarikum*, nyelvtanának minél részletesebb leírása, szókincsének sokoldalú vizsgálata közös kötelességünk. De kiemelten kötelességének érezheti ezt egy főként egynyelvű szótárak kiadására specializálódott kiadó.⁵ A régebbi korok szókincsének ismerete „nélkülözhetetlen irodalmi örökségünk megértéséhez” – ezt a gondolatot már az *Előszó* befejező soraiban olvashatjuk (91/10).

A szerkesztést is érinti az a szintén már itt megjelenő gondolat, hogy a szótár „nem sorolja fel, nem adja meg a nyelvünkben ma is élő szavak széles körben használt mai jelentéseit, hanem minden esetben a szónak csak a régies jelentését magyarázza” (91/8). Azaz: a szótár ismerős szavak mára ismeretlen *egykori jelentéseire* hívja fel a figyelmet, azokat közli. Ez mind a három szótárra érvényes. S hasonlóan egységes a szótárakban – a szótárírás legújabb törekvéseit követő módon – az egyes szócikkek felépítése, az alapvető információk (címszavak, alakváltozatok, szófaj) megadása, a nyomdai jelek értelmezése.

A kötet bevezető oldalain leírás és példák mutatják be a *régi*, a *kihalt*, az *elfeledett* és a *kiveszőben lévő* szavak közti különbségeket (91/7–8), és a szerkesztő itt szól a szókincs

változásának lehetséges okairól is. Az olvasók közül ki-ki maga is próbát tehet, hogy nagyjából kéttucatnyi egymást követő szóból hányat ért meg, illetve hány esetben kell a szótár nyújtotta értelmezéshez, magyarázatokhoz fordulnia.

A kötetben a hatoldalnyi *Előszót* a szótári rész 141 oldala követi. Az itt nyújtott információk igen hasznosak lehetnek még ismer-

rősnek tűnő szavak esetében is, pl.: *hévfürdő*,

hídpénz, *húshagyókedd*.

Azt régóta tudjuk, hogy a gondolkodással kapcsolatos szókincsünk, főként

igénk egy része konkrét cselekvésekre, pl. *mérlegelésre*, *mérésre* utal, ld.: *fontolgat*, *latolgat*, de ilyen maga a *mérlegel* ige is. Azaz a tárgyak kézben tartása, súlyának megbecsülése az eredete ezeknek a kognitív folyamatokat megnevező igéknek. A szótártrilógia első kötetében megtaláljuk a *font*, *lat* címszavakat is, látjuk magunk előtt, ahogy a csaknem egy kilónyi (*font*), vagy a másfél dekányinál alig nehezebb súlyt (*lat*) is a kezünkben tartva valamit szó szerint véve *mérlegelünk*, *fontolgatunk*, *latolgatunk*. Az átvitt értelmű jelentés fokozatosan alakulhatott ki. A kiindulást jelentő főnevekkel kapcsolatos ismeretek közelebb visznek igénk megértéséhez.

De hogy az aratás után a *tarlón*, vagyis a *tallón* maradt kalászkok (a *talló* címszó itt a régiségben használatos szóalak), avagy a szüret után a tőkéken vagy a gyümölcsösben a fák ágain ott felejtett *bengel bönge* után való kutatás további, mára szintén elvont jelentésű igék kiinduló szava lett, arról, lehet, kevesebben tudnak. Arra, hogy akár a könyvek lapjain, újságdalokon *tallózni*, vagy folyóiratokat

⁵ Ld. ehhez a Tinta Könyvkiadó bemutatkozó oldalán olvasható sorokat: <https://www.tinta.hu/spg/221127/R-O-L-U-N-K>

böngészni a fenti főnevek tövéhez kapcsolódik, épp e szótár szócikkeinek tanulmányozása nyomán döbbenhet rá az olvasó. A címszavak közt szintén szereplő *tarlóz* ugyanakkor továbbra is konkrét jelentésű maradt 'szedegyet', 'gyűjtöget' értelemben, s csak később tűnt el a nyelvhasználatból.

Számos szócikket lenne még érdemes felidézni akár kedvcsinálóknak is, itt néhány címszót említek még: *apánászs, bakator, csürbe, csütörködik, karmantyú, pipeskedik, vadmecum*, avagy: *kakasülő, lóállás, macskaméz, malaclopó, rókamál, tyúkborító*. Ha néhányat ismerősnek találhatunk is közülük, azok biztosan nem a mai jelentésükben voltak használatosak a régiségben; nézze csak meg ki-ki az akkori jelentést! Tanórai vagy otthoni (könyvtári) feladatnak tűzhető ki, hogy a diákok ezeknek – vagy a választásuk szerinti másik hat-hét szóalak jelentésének – utánanézzenek, avagy konkrét feladatok során foglalkozzanak például a következőkkel:

a) Mit jelentenek azok a nevek, amelyeket a régiségben nem névként is használtak (ezért a kis kezdőbetűs írásmód), pl.: *attila/atilla, béla, bence, benjámín, dőme, ferencjóska, gyula*?

b) Csoportmunkában lehet gyűjtetni a szótárból, és egymással megismertetni bizonyos régi foglalkozásokat (*bakács, bakó, pákász, pirulacsináló, rekruta, szeminarista, vicispán*).

c) Feladat lehet megtalálni egyes madarak (*bakcsó, bagó, dalabáj, kajdács*), emlőállatok

(*tevekecske, tevepárduc, tigrisló, fereg*), növények, gyümölcsök (*karórépa, zöldbínya*) egykori nevét, magyarázatot is adva a régi szóhasználatra!

A KIHALT SZAVAK KISSZÓTÁRA

A másodikként megjelent *Kihalt szavak kishaltjának* forrása Ballagi Mór *A magyar nyelv teljes szótára* című kétkötetes munkája volt 1867-ből. A kishalt szótár tizenhárom oldalas előszavát – a forrás

rászerűen itt bemutatott több sor hosszúságú alcímé⁶ miatt is különleges voltának elemzésével (1), a szócikkek felépítésének hat nagyobb és hét apróbb fejezetével (2), melyekben megjelenik a homonimák, többjelentésűség, illetve a stilisztikai és a szaknyelvi minősítés kérdésköre is – mindenkinek a figyelmébe ajánlom. *A szótár célja és célközönsége* szintúgy érdekességeket tartogat az olvasók számára. Itt szól a szerkesztő a nyelvújítási szavakról, amelyekből egy kisebb csoportra valót – úgy harminc kémiai elem nevét – át is nyújt az olvasóknak (92/17). Kémianál legyen a talpán, aki ezeket felismeri! Íme néhány példa: *büzeny, folyany, légeny* (vagyis bróm, fluor, nitrogén) stb. (92/17).

A 150 éve megjelent Ballagi-szótár nagyon sok régi, tájnyelvi, vagy éppen a nyelvújítók alkotta szava valóban kihalt, az utóbbiak közül számos még azelőtt, hogy igazán elterjedhetett volna. A *kihalt szó* minősítést már maga Ballagi Mór is alkalmazta

⁶ „[...] melyben az egyes szók különböző értelmeinek körülírás általi szabatos meghatározásán kívül különös figyelmet fordítva azoknak szójárásos, közmondási, irodalmi stb. használatára, valamint a szaktudományi és ipari műszókra is. Nélkülözhetetlen segédkönyv minden rangu és rendű magyar ember számára”

szótárában, igaz, ő a saját koránál régebben eltűnt szavakra: ezeket kereszttel, a tájszavakat pedig csillaggal jelölte meg. Érdekes a nyelvújítási alakok akkori (az 1850–1860 körüli időszakból való) nagy száma. Szily Kálmánnak nyelvújítási szótára létrehozásakor, 1900 körül talán már könnyebb dolga volt a valóban használatos új szavakat belevenni a szótárába, bár nála is van pl. *örömlibegő* szó.⁷

Az *Előszóból* az is kiderül, hogy „a *Kihalt szavak kieszótára* egyik nagy erénye, hogy a szócikkekbe beépítve 1850 olyan összetett szót, ill. szókapcsolatot (újabb nyelvészeti szakszóval: kollokációt) sorol fel (esetenként magyarul), melyek egyik szava a címszó” (92/15–16). Példák a szókapcsolatok egyszerű bemutatására, illetve magyarázatukra:

a) A *repös*, *repes* címszónál olvashatunk két szókapcsolatot is: *repes a kalitból kiszabadult madár*, *repös örömebe a szív*; a *sarval* ('gyalul') igénél találjuk a *káposztát sarval* kifejezést. A *surlódik* korábbi jelentése nyomán pedig, amely a Ballagi-szótár megfogalmazásában 'valaki valakihez hízelegve oda simul' volt, találjuk példának a *kis gyermek anyjához surlódik* mondatot.

b) És ahol a magyarázat valóban elkel: *telleteti magát*; kellett magát, illetve – mivel a *rákláb* jelentése 'rákolló', avagy egy mezőgazdasági eszköz neve – szükség lehet a magyarázatra a *ráklábon jár* szókapcsolatot követően, ennek jelentése ugyanis: 'felettébb lassan mozog'. A közel kétezer szókapcsolat akár töredékének a felelevenítése ugyancsak gazdagíthatná nyelvhasználatunkat,

beszédünket, ld. pl.: *csodás tünemény*, *nyár*, *tél dereka*, *drágateremtette jó étel*.

Az *Előszó* továbbá számadatokat vonultat fel, amelyek megmutatják a különböző *szófa-joknak* a kötetben való előfordulását (4273 főnév, 2011 ige stb.), az egy-, a két-, illetve az ennél is több jelentésű szavak számát, illetve a szótárban az egyes szakterületekhez tartozó szókincs nagyságát (92/8–13).

A szótári rész a 19. oldaltól a 229. oldalig terjed, az 'apa' jelentésű *aba*¹ főnévtől a *zsiürmöl* 'vízben vájkál, kezével kaparász' igéig. Természetesen a hét és félezernél is több kihalt szó egymagában is sok érdekes hangzást, jelentést hordoz. Íme néhány példa (a jelentések idézését némileg egyszerűsítettem): *adály* 'adomány a szegényeknek', *aggaságoskodik* 'aggódik', *asaly* 'csipkézett szegély a könnyös alján'... *zsfánka* 'vízmerítő kanál', *zsukotol* 'suttog'.

S ahol „csupán” a régi jelentésekből tűnt el egy, avagy több, azokra néhány példa itt következik; az idézett szavakat már nem használjuk a szótárunkban olvasható érte-

lemben: a *lakodalom* mint 'valamilyen helyen való tartózkodás' és 'bűnbánat'; a *márka* mint '24 karátnyi súlyú aranymértek', illetve '13–16 lat sú-

lyú ezüstmérték', a *meztalál* mint 'valakit kérelemmel megkeres' értelemben. Ezek a jelentések nincsenek már meg a magyar nyelvben. Az eltűnt szavak és szókapcsolatok egyike-másika talán feléleszthető lenne, ám a kihalt jelentések aligha hozhatók vissza, többek között a megjelent új jelentések

hét és félezernél is több kihalt szó

⁷ Szily Kálmán (1902): *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor Kiadása, Budapest. A szó mai formája *örömtől libegő* lehetne, amit azonban így sem használunk. Ugyanakkor van *örömittas* melléknévünk, ezt elfogadta a nyelv.

sokasága miatt sem. Különösen nagy karriert futott be az utóbbi évtizedekben a *márka* szó. A *márka* sokáig volt az említett történelmi súlyegység, majd lehetett elsősorban pénznem, ám az *euró* megjelenése miatt 2002-től már nem a *márka* a hivatalos pénznem sem Németországban, sem pedig Finnországban. Jelenthet viszont a *márka* megkülönböztető jegyet, áruvédjegyet, minőségi gyártmányt, a szolgáltatás, termékek minőségét stb.

A *Kihalt szavak kissozóára* alapján összeállított játékos feladatok kapcsolódhatnak mind a nyelvújítás, mind pedig a nyelvjárások mára különleges hangzásúnak tűnő szavaihoz. A szótárban némileg rejtetten (mert itt még nincs a szavak eredetét jelző utalás), de megtalálható számtalan nyelvújítási szó. Játékos feladat lehet velük kapcsolatban egy sor szóalak, illetve a hozzájuk tartozó jelentés külön-külön való megadása, ahol a feladat az összekapcsolásuk. Keresd a párját! a) *eszély, érdemény, észlet, fényész, folyadék, hangora, hírsz, itész, itészet, kajdác, lovanc, újdondás* és b) *futár, harmonika, következmény, kritika, kritikus, látszerész, lovas, mesterség (amihez értünk), okosság, papagáj, teória, újságíró*.

Különleges hangzású szavaknál lehetne két-két lehetőség közül kiválasztatni a helyes értelmezést: *iperkedik* – Mi a jelentése? a) betegségből lábadozik, erőre kap avagy b) felnő, felcseperedik; *iszamodik* – Mi a jelentése? a) nekiiramodik, b) jégen csúszkál; *köppent* – Mi a jelentése? a) kiköp, b) egyet iszik, hörpint.⁸

AZ ELVESZTETT SZAVAINK KISSZÓTÁRA

Az *Elvesztett szavaink kissozóára* című munka, amely a trilógia harmadik kötete, az 1940-ben megjelent, *Balassa József* szerkesztette *A magyar nyelv szótára* című két kötetes szótáron alapszik. A szótártrilógiának ez a harmadik kötete új elemmel – az elvesztett szavak *etimológiájára* és *történetére* vonatkozó ismeretekkel – gazdagíthatja anyanyelvi tudásunkat. *Balassa József* a maga sok-sok régi és tájnyelvi szót is felvevő művének célját így fogalmazza meg: „Összekapcsolni a magyar szókinccs jelenét a magyar nyelv múltjával”. Ugyanez a 2025-ös szótár létrehozásának egyik alapmotívuma is.

Az *Előszónak A szótár szócikkeinek felépítése* című fejezetét a szerző *a–k pontokig* tizenegy *részfejezetre* osztja; a korábbiaknál nagyobb szerepet kap itt a stílusminősítéseknek, a szóösszetételeknek és a szókapcsolatoknak, közöttük a *szólásoknak* a vizsgálata, egészen új információként pedig a címszavak eredetének a jelzett bemutatása.

Az *Előszóban* a feldolgozott szókinccset illetően nagyjából két tucat nyelv szerepel, amelyekről – mondhatni – ideiglenesen

kaptuk a szótár megidézte szavakat. A nyelvek némelyikéből (latin, német) jóval kétszáz fölött, ismét másokból olykor csak egyet-egyet (indiai, ír). Az olyan kettős jelzések, mint *arab-spanyol* vagy *francia-német*, az idegen szó „vándorútjára” utalnak: egy-egy arab szó spanyol közvetítéssel, számos francia szó

megtalálható számtalan nyelvújítási szó

⁸ Hasonló feladatok megjelennek a 2020-as NAT nyomán készült, a 11. évfolyamnak szánt *Magyar nyelv* tankönyv nyelvtörténeti fejezeteihez kapcsolódóan is, pl. a tankönyv 77–78. oldalán. (Oktatási Hivatal, 2021.)

pedig német közvetítéssel jutott el hozzánk. A számok azt mutatják, hogy az 51, közvetlenül a franciából kölcsönzött és azóta elvesztett szó mellett csaknem ugyanannyi a „kerülő úton”, a német nyelv közvetítésével hozzánk érkezett, ám hasonló sorsra jutott *francia-német* szavunk is volt, 43 darab. Így egyaránt helyet kaphattak a szótárban a *fezőr, guásfesték, filtrál* és *parvenü*, illetve a *komfortáblí, odiózus, sifón* és *komplott*.

Jelöli a szótár a nyelvújítási szavakat, valamint jelzi magyarításuk lépéseit is: *ébrény* < *ébredő lény*, az *embrió* magyarítása; *egyközű*, „a *parallel* szó magyarítása, két, egymástól mindig egyenlő távolságban maradó vonal irány”; a *fényírás*t alkották a fényképezés számára, a *fotózás* helyett, hogy közülük is csak néhányra utaljak. A nyelvújítási szavakhoz további játékos feladatok kapcsolódhatnak, így a helyes szóalakra való rátalálás. Melyik szót alkották a nyelvújítás idején a *tudományra*? a) *delej*, b) *isme*, c) *tudor*?

A bevezetés itt is egy, a szótár jellegéről és célközönségéről szóló résszel fejeződik be, s azzal a gondolattal, hogy a közvetített művelődés- és kultúrtörténeti leírásoknak köszönhetően a szótárat lapozó nemcsak nyelvet (nyelvtörténetet) tanul, hanem egyfajta időutazásnak is a részese lesz. Ez után következik maga a 204 oldalas szótár, ezúttal a másik két szótárénál terjedelmesebb szócikkkel.

A szótári rész a 15. oldaltól a 219. oldalig tart, itt találjuk meg 6250 elvesztett szavunkat. A címszavak a szokott módon, kövér betűkkel szedve kövér betűtípussal jelennek meg, az értelmezés pedig normál betűkkel következik, míg a nyelvi példák és a szókapcsolatok mindig dőlt betűs írással

szerepelnek. Az egyes jelentéseket arab számok különböztetik meg. Nézzük most a *szerelem* szócikket, kissé rövidítve: **szerelem** (A *szeret* ige származéka, a régi nyelvben *szerelm* alakban is.)

1. A régi nyelvben gyakoribb használatú és egyjelentésű volt a *szeretet* szóval; lelki vonzódás valakihez, valamihez: *anyai szerelem, felebaráti szerelem, Isteni szerelem*. 2. Szólás.: *Az ég, az Isten szerelmére!*

Ezen és a *szerelmes* melléknévén kívül éltek még a régi korokban a *szerelmeses*, azaz ’nagyon szeretett’ és a *szerelmest, szerelmetest* ’gondosan, szorgalmasan’ jelentésű szóalakokkal is. Szókapcsolataik: *szerelmeses fiam, szerelmeses atyámfia*i, illetve valaki *szerelmetest járjon!*

Néhány további „megfejtésre váró” szókapcsolat lehet: *nagy göggel viselték magukat, nyomos idők, nyugbe akadtak*. A harmadik kötetben ötven szólással találkozunk különböző címszavak alatt. Néhányat idézve közülük: *szemesnek áll a világ* (93/79), *szorul a kapca* (93/103), *minden lében locs; locsból locsba lépett* (a *locs* jelentése: ’híg sár’; 93/124); *Ne járjon a pampulád!* (93/149).

A szótárak szócikkei között elmerülve sok más érdekességre is felfigyelhet az olvasó. Például megfigyelhető, hogy csupán egyetlen egy hang ki-

cserélődése is hatalmas változást képes előidézni. A *babosgat, áros, dedereg* szóalakokban – főként szövegkörnyezet nélkül – nem ismerünk rá az *árus, babusgat, didereg* szavakra, noha az eltérés egyetlen magánhangzónyi (vö.: *Bonáros tér*). Hasonlót tapasztalunk a mássalhangzók megváltozása esetén is, nem értjük a *döncöl, a póta, a zsa-jog* szavakat. Párjukkal bemutatva: *dön*öl =

ébrény < ébredő lény,
az embrió magyarítása

döngöl, póta = pólya, zsajog = sajog ismerősebbeknek tűnnek.

A „megfejtés” az lehet, hogy a nyelvünk szavait alkotó hangoknak, pontosabban szólva a *fonémáknak* jelentés-megkülönböztető szerepük van, így akár egyetlen fonémának egy másikra történő kicserélése az adott szóalakban a szót más jelentésűvé teheti, de meg is foszthatja a jelentésétől, mint látjuk.

A további nyelvészeti fejtegetések helyett jöjjön még egy diákoknak szánt feladat. Ehhez Faludy György *Óda a magyar nyelvhez* című, 1940-ben Párizsban íródott költeményének egy vagy több versszakát oszthatjuk ki az anyanyelvi órán.⁹ Feladat lesz a versszak vastag szedéssel kiemelt szavainak jelentését a tárgyalt szótárakban megkeresni, a sorokat ennek alapján értelmezni. Egy példa:

„Kihalt gyökök: **tözeggel** súlyos rétek ahol a fák, mint holt igék kiégték.
Ős szó: a szemhatárról századok ködéből még derengő nádasok,
gyepűs vápákon elhullt katonák,
ti **bíbicsek, bölények, battonyák.**
miket vadásztak vén **csillyehajókról**
s **láros aszókon.**”

Egyetlen feladata maradt még a könyvmertető sorok írójának: megfogalmazni, kik üssék fel, lapozgassák a szótárakat, böngészszék az oldalakat, rövidebben vagy hosszabban elidőzve egy-egy szónál. Az ismertetés egy korábbi helyén magyar szakos kollégáimra utaltam. Rájuk, és velük együtt

természetesen diákjaikra is úgy gondolok mint a szótár leendő használóira. A bevezető szövegek olvasmányossága, a szócikkek áttekinthetősége, a szótárban való keresést megkönnyítő ún. lapszéli index alkalmazása az ábécé betűinek megtalálásához – mindez kedvelté teheti a szótárakat a diákok körében.

A szótárát általában is ajánlom pedagóguskollégáimnak, legyenek bármilyen szakosok, illetve más érdeklődőknek, foglalkozástól szinte függetlenül, határainkon innen és túlról. Mindazoknak, akik szeretik anyanyelvünket, érdeklődnek változásai, alakulása iránt,

gondozzák a szavakat, szinte új életet lehelve beléjük

szívesen elgondolkoznak szókincsünk gazdagságán, változatosságán, „titkain”.

Illetve ahogy a szerző

maga írta: ajánlható mindazoknak, „akik veszik a fáradságot és elmélyülnek a szótár szavainak böngészésében”.

Fontosnak tartom még hozzátenni: a magyar kultúrának óriási szerencséje, hogy vannak emberek – mint Kiss Gábor könyvkiadó és munkatársai –, akik munkásságukat anyanyelvünknek szentelik, ápolják azt, és védik az eltűnéstől nyelvünk legapróbb kincseit is, mint amilyen akár egyetlen röpke szó (*gaj, göb, lat, lob*). Szinte érezni a lapokon, hogy milyen sok szeretettel válogatják, majd gondozzák a szavakat, forgatják, rakesztik, s helyezik őket végül a szótárak megfelelő oldalaira, szinte új életet lehelve beléjük.

Hogy a halhatatlan szavak valóban „túléljék az embereket és a történelmet”, s hiánytalanul megmaradjanak a későbbi generációk számára is.

⁹ <https://irodalmijelen.hu/05242013-1034/oda-magyar-nyelvhez-faludy-gyorgy-verse>